

פרס ישראל, השר ובג"ץ

אהרן צ'חנובר 13.04.2021 20:00

לפי הצעת חוק פרס ישראל (התשנ"ג 1993; בסופו של דבר לא נחקק), "פרס ישראל יוענק בידי ראש הממשלה, ביום העצמאות... לאזרחי ישראל, יחידים... שהינם למופת והצטיינו באחד המקצועות... ושבחרה אותם ועדת שופטים מקצועית...". לא היתה בהצעת החוק ולו מילה אחת באשר להשקפת עולמם של הזוכים. אך דא עקא, מכיוון שהמדינה היא שמעניקה את הפרס, השתלטה פרשנות להצעת החוק לפיה בעלי דעות או אמירות שאינן עולות בקנה אחד עם דעת הריבון, החלטת הוועדה המקצועית בעניינם נתונה לביקורת.

על פניו נראה הגיוני, כי המדינה המעניקה את הפרס תבקש ממקבליה גם נאמנות לה על פי השקפתה באותו רגע ועל פי הזהות של השר הממונה, אך זוהי פרשנות שאין לה דבר וחצי דבר עם הישגי הזוכים. במדינות אחרות בעולם, המדינה ממונה על הצד הניהולי של הפרס, והשיקולים האקדמיים נתונים לוועדות מקצועיות.

את פרס נובל מעניק מלך שוודיה, נציגה המובהק של המדינה, אך החלטות האקדמיות נתונות בידי קרן נובל שהיא בלתי תלויה. את פרס יפן מעניק הקיסר, אך ההחלטות האקדמיות הן של קרן הפרס. אילו ממשלת שוודיה, מדינה שיש בה אנטישמיות, היתה מעניקה את הפרס, ייתכן שהוא לא היה ניתן לישראלים, ומספר היהודים הזוכים בו היה קטן יותר. על הנאה דורש את זכויותיו שיכירו בהישגיו, גם נאה לקיים בביתו.

יש להרחיק את הפרס באופן מוחלט מהתערבות שלטונית-פוליטית. שר מהקואליציה אולי היה סומך ידיו על החלטות הוועדות המקצועיות שהוא עצמו מינה, ושר חרדי היה מחליט שעל המועמדים להיות שומרי כשרות (בדיחה? כמה גבות הורמו בשנת תש"פ, כשפרופ' ורד נועם זכתה בפרס ישראל לחקר התלמוד?). לא ייתכן מצב שבו החלטות אקדמיות על הישגים פורצי דרך יהיו תלויות באופיו הרגעי של השלטון ובהשקפת השר. זה המדרון שידרדר את הפרס אל תהום הזילות.

באשר לשר החינוך. אני מבין (באמת!) שבהיותו ממתכנני ומשתתפי המבצעים המורכבים של צה"ל, ולאחר שירות ארוך שכלל פעולות של גבורה והקרבה, הוא מתקשה נפשית להפריד בין מה שהוא חושב כנאמנות למדינה, לבין מצוינות אקדמית, שהיא מושא הפרס שעליו הוא ממונה. אני גם בטוח שביום הזיכרון החל היום הוא פוקד לא רק את בתי הקברות הצבאיים, אלא גם את בתי אלמנות ויתומי חבריו.

אך אני מתקשה להבין את המאזניים הפנימיים של מצפוני. הוא חובש את ספסלי הממשלה והכנסת עם אנשים שאידיאולוגית מתנגדים לשירות לאומי כלשהו. אנשים שלהיהרג באוהלה של תורה שווה ערך בעיניהם, אם לא יותר, להקזת דמם של עשרות אלפים, שרבים מהם השר ודאי הכיר, ולב משפחותיהם שבור לעד. לא ראיתי ולו מילה אחת של השר בנושא זה.

בשירותו הצבאי אני משוכנע כי השר השתמש במיטב האמצעים הטכנולוגיים כדי לנצח בקרב, וחלקם ודאי הצילו את חייו, אולי יותר מפעם אחת. עתה, כשר החינוך שמבין מהיכן צמחו אמצעים אלו, ברור לו כי חינוך לקידמה ולטכנולוגיה הוא המנוע היחיד שיבטיח את קיומנו. האם מצפוני אינו מציק לו בשבתו אל אותו שולחן עם מי שנלחמים עד חורמה בחינוך נאור, מונעים מילדיהם רווחה כלכלית ואף חותרים בכך תחת אושיות קיומה של המדינה? האם שתי בעיות אלו לבדן אינן כבדות משקל לאין ערוך מ"בעיית גולדרייך" שעליה הוא יצא לקרב? האם בעיות אלו, המשסעות את החברה הישראלית, השתיקו את קולו שמושמע רק בנושא פרס ישראל? היכן האיזון המצפוני הפנימי?

ולבסוף, שופטי בג"ץ והחלטתם התמוהה. מאז הערעור על החלטה להעניק את פרס ישראל לעיתונאי שמואל שניצר (1997) בגין אמירות נגד יוצאי אתיופיה, כאשר בית המשפט החזיר את החלטה לוועדה (שהחליטה שלא להעניק את הפרס לעיתונאי), נהפך בג"ץ למשכן קבע לדיונים בפרס. בג"ץ "תיקן" את דרכיו מאז, ולא התערב עוד בערעורים על החלטות הוועדות המקצועיות (ראו המקרים של שולמית אלוני, זאב שטרנהל, יגאל תומרקין, וגם הרב יעקב אריאל על אמירותיו ההומופוביות והמיזוגניות).

אגב, דעתו של הפרופ' דניאל פרידמן (שאינו מחסידי בג"ץ) בעניין כיבודים היא, שהם נתונים להחלטות מקצועיות ואינם שפיטים. השופטת עדנה ארבל כתבה בפסק הדין בעניינו של פרופ' שטרנהל, כי "פרס ישראל ניתן בגין הישגים מקצועיים ראויים להערכה, ההתבטאויות שבהן מדובר על פי רוב נעשות מחוץ למסגרת המקצועית בגינה ניתן הפרס. במצב דברים זה קשה שלא לראות את מניעת הפרס ממי שנמצא ראוי לו בשל הישגיו המקצועיים, אך על בסיס עמדות שהביע, כפגיעה בחופש הביטוי ולו באופן עקיף. תוצאה שכזו, יש לה אפקט של 'סתימת פיות' שאין לה מקום במשטר דמוקרטי, שהלוא מהו המסר המתקבל אם לא מסר של השתקה? עצם הידיעה כי הבעת דעה שאינה פופולרית עשויה לשאת כעבור זמן תוצאות במישור שיש לו היבט מקצועי, גם אם על דרך של הענקת פרס, אינה מתיישבת עם תרבות של חופש ביטוי במשטר דמוקרטי".

והנה, במקרה גולדרייך השופטים נאחזו בשאלה האם דבריו מפירים את חוק החרם, ומכיוון שהשר הממונה הוא נשוא הערעור על כי אינו מקבל את החלטה של ועדת הפרס, העבירו את המטלה לפרש את דבריו של פרופ' גולדרייך לשר. כאילו הם עצמם אינם יכולים לתת את הפרשנות המתאימה לחוק או לתקדים שנוצר, אך בעיקר, וחשוב הרבה יותר — למשמעות של חופש הביטוי.

גם אם החלטתם זמנית והם יהפכו בתום התקופה שניתנה לשר, הרכבת כבר יצאה והיא מחליקה במדרון, דבר לא יחזירנה. השופטים הסיגו אחר מסורת של בית המשפט העליון שלא להתערב בהחלטות מקצועיות הנוגעות לפרס, אף שנבחנו מחדש על ידי הוועדה המקצועית לבקשת השר. הם פתחו שוב תיבה שקשה יהיה לכסותה עוד, ושתפגע בחופש המחשבה והביטוי שהם נשמת אפו של המחקר האקדמי. במדינות המגבילות חופש זה מעולם לא פרח מחקר פורץ דרך. חבל שבג"ץ איבד גם את אמונו של המרכז הליברלי.

הכותב הוא חתן פרס ישראל לחקר הביולוגיה לשנת תשס"ג, וחתן פרס נובל לכימיה לשנת 2004